

פרק א' (2) - הסערה בים

הרב אלחנן סמט

בשיעור הקודם עמדנו על בריחתו של יונה, וכעת נדון בסערה המתחוללת בים בעקבות בריחה זו. נראה את הפסוקים המתאים את הסערה [א, ד-טז]:

(ד) וְהָהוּא הִטִּיל רוּחַ גְּדוֹלָה אֶל הַיָּם וַיְהִי סַעַר גְּדוֹל בַּיָּם וְהָאֹנִיָּה חִשְׁבָּה לְהִשְׁכָּר: (ה) וַיִּירָאוּ הַמַּלְחִים וַיִּזְעְקוּ אִישׁ אֶל אֱלֹהָיו וַיִּטְלוּ אֶת הַפְּלִים אֲשֶׁר בְּאֹנִיָּה אֶל הַיָּם לְהִקָּל מֵעֲלֵיהֶם וַיּוֹנֶה יָרֵד אֶל יַרְכְּתֵי הַסְּפִינָה וַיִּשְׁכַּב וַיִּרְדָּם: (ו) וַיִּקְרַב אֵלָיו רַב הַחִבְלִים וַיֹּאמֶר לוֹ מַה לָּךְ נִרְדָּם קוּם קְרָא אֶל אֱלֹהֶיךָ אוּלַי יַתְעַשֶׂת הָאֱלֹהִים לָנוּ וְלֹא נֹאכַד: (ז) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ לְכוּ וְנִפְּלֵה גוֹרְלוֹת וְנִדְעָה בְּשִׁלְמֵי הָרָעָה הַזֹּאת לָנוּ וַיִּפְּלוּ גוֹרְלוֹת וַיִּפֹּל הַגּוֹרֵל עַל יוֹנָה: (ח) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הַגִּידָה נָא לָנוּ בְּאֲשֶׁר לָמִי הָרָעָה הַזֹּאת לָנוּ מִה מְלֹאכְתְּךָ וּמֵאַיִן תָּבוֹא מָה אֲרָצְךָ וְאֵי מְזֵה עִם אֶתָּה: (ט) וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם עֲבָרִי אֲנֹכִי וְאֵת ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אָנֹכִי יָרָא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֵת הַיַּבְשָׁה: (י) וַיִּירָאוּ הָאֹנִיָּשִׁים יָרְאָה גְּדוֹלָה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו מַה זֹּאת עָשִׂיתָ כִּי יָדְעוּ הָאֹנִיָּשִׁים כִּי מִלְּפָנֶי ה' הוּא בָרַח כִּי הִגִּיד לָהֶם: (יא) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו מַה נַּעֲשֶׂה לָּךְ וַיִּשְׁתַּק הַיָּם מֵעֲלֵינוּ כִּי הַיָּם הוֹלֵךְ וְסֹעַר: (יב) וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם שְׂאוּנִי וְהִטִּילְנִי אֶל הַיָּם וַיִּשְׁתַּק הַיָּם מֵעֲלֵיכֶם כִּי יוֹדֵעַ אָנֹכִי כִּי בְשִׁלְמֵי הַסַּעַר הַגְּדוֹל הַזֶּה עֲלֵיכֶם: (יג) וַיִּחְתְּרוּ הָאֹנִיָּשִׁים לְהָשִׁיב אֶל הַיַּבְשָׁה וְלֹא יָכְלוּ כִּי הַיָּם הוֹלֵךְ וְסֹעַר עֲלֵיהֶם: (יד) וַיִּקְרָאוּ אֶל ה' וַיֹּאמְרוּ אָנָּה ה' אֵל נָא נֹאכְדָה בְּנַפְשׁ הָאִישׁ הַזֶּה וְאֵל תִּתֵּן עֲלֵינוּ דָם נָקִיא כִּי אֶתָּה ה' בְּאֲשֶׁר חִפְצָתָ עָשִׂיתָ: (טו) וַיִּשְׂאוּ אֶת יוֹנָה וַיִּטְלֵהוּ אֶל הַיָּם וַיַּעֲמֵד הַיָּם מִזְעָפוֹ: (טז) וַיִּירָאוּ הָאֹנִיָּשִׁים יָרְאָה גְּדוֹלָה אֶת ה' וַיִּזְבְּחוּ וַיִּזְכְּרוּ לֵה' וַיִּדְרֹו נְדָרִים:

סערת הים היא מכוונת ואיננה סתמית, וגם הופעתה היא מיוחדת במינה. נראה ראשית את תגובת המלחים: "וַיִּירָאוּ הַמַּלְחִים וַיִּזְעְקוּ אִישׁ אֶל אֱלֹהָיו וַיִּטְלוּ אֶת הַפְּלִים אֲשֶׁר בְּאֹנִיָּה אֶל הַיָּם לְהִקָּל מֵעֲלֵיהֶם". המלחים יראים מפחד המוות, ותחילה הם מגיבים בצורה דתית, ואחר כך הם מטילים את הכלים שבאוניה אל הים.

נראה את תגובתו של יונה: "יָרֵד אֶל יַרְכְּתֵי הַסְּפִינָה וַיִּשְׁכַּב וַיִּרְדָּם". האות "ו" במילה 'וַיּוֹנֶה' משמעותה 'ואילו יונה ירד' וכו'. כלומר, יש פה ניגוד בין יונה למלחים. יונה לא מגיב לא בתפילה וגם לא במאמץ מעשי להקל מעל הספינה, אלא הוא פועל בצורה שונה לגמרי. ובאמת יש לעמוד על פשר השינה של יונה. באופן מעשי לא ברור כיצד ניתן לישון במצב שהספינה חושבת להישבר. לכן אין ספק שלפנינו שינה שמהווה בריחה מהמציאות, ולא שינה שנובעת מעייפות.

כעת יש להבין מדוע יונה מעוניין להתנתק מהמציאות. יונה נמצא בפני דילמה רצינית - מצד אחד הקב"ה פונה אליו באמצעות הים, וודאי שיונה מבין זאת. אך מי שסובל מהדיבור הזה הוא לא רק יונה, אלא גם המלחים שגם חייהם בסכנה. יונה רואה את תגובתם והוא מבין שהוא אחראי לזה. אם כן, יונה עומד במבחן מוסרי יחד עם המבחן האלוקי. בפני יונה ניצבת האפשרות לחזור בתשובה, ולקבל עליו את השליחות אך הוא לא מעוניין לעשות זאת. כמו כן, אין ליונה שום עניין להתפלל כיוון שהוא יודע כיצד לעצור את הסערה, ולכן גם מגוחך לזרוק כלים אל הים. יונה מסכן את חייו ואת חייהם של המלחים, ולכן הוא לא רוצה לדבר איתם או להראות את עצמו כאילו הוא כמותם. אין לו פתרון לבעיה

הזו, ולכן הוא הולך לישון. זו לא סתם התנתקות, אלא זהו נסיון לפתור באמצעות השינה בעיה שאין לה פתרון במציאות. משל לתלמיד תיכון שיש לו בחינה שהוא צריך להתכונן אליה, אך הוא יודע שהוא לא יעשה זאת, כמו כן הוא יודע שהוא לא יכול לעשות משהו אחר כיוון שהוא צריך ללמוד. הפתרון הוא ללכת לישון. כאשר אין לאדם פתרון לדילמה, הוא הולך לישון. זו תופעה מאוד מוכרת בחיים.

אם כן, כשם שיונה ברח מהקב"ה בעצמו, כך הוא בורח גם מהשליח. כעת מגיע אל יונה רב החובל: "ויקרב אליו רב החבל ויאמר לו מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך אולי יתעשת האלהים לנו ולא נאבד". כיוון שיונה איננו מלח, רב החובל לא מטיל עליו תפקיד בספינה אלא רק אומר לו לקרוא לאלהיו. מבחינת רב החובל הדברים מתאימים מאוד לסיטואציה בה הם נאמרים. לכן השאלה שצריכה להישאל היא לא מה רב החובל אמר, אלא מה יונה שומע מתוך דבריו. יונה שומע בדברי רב החובל תוכחה על חטא. המילה "נרדם" לא עוסקת רק בשינה, אלא גם בחטאים. אנו מכירים את הפיוט שנאמר בסליחות: "בן אדם מה לך נרדם" - כלומר, מה אתה שוקע בהבלי העולם ובורח מהקב"ה. כך דברי הרמב"ם בהלכות תשובה [ג, ד]:

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו כלומר עוררו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם, אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה.

השינה בדברי חז"ל וגם בתנ"ך היא משל לשקיעה בחטא או בהבלי העולם, ולהתרחקות מהקב"ה. כאשר יונה שומע "מה לך נרדם" - הוא שומע את המסר של הסליחות. גם אם רב החובל לא מתכוון להוכיח את יונה, יונה שומע בדברי רב החובל יותר ממה שרב החובל עצמו אמר. כמו כן רב החובל אומר "קום קרא אל אלהיך". דבריו מחזירים את יונה לדברי הקב"ה "קום לך אל נינה העיר הגדולה וקרא עליה" [א, ב]. ודאי שרב החובל לא מתכוון לכך, אך יונה שומע בדברי רב החובל את קריאתו של הקב"ה.

כמו כן, רב החובל מדגיש את הצרה שמרחפת מעל כולם - "אולי יתעשת האלהים לנו ולא נאבד". גם פה ישנה תוכחה ליונה, שיועד שהוא מעמיד את כל אנשי האוניה בסכנה. אם יונה יקרא את מה שנצטווה ויחזור בתשובה, אנשי הספינה ינצלו. ודאי שרב החובל לא התכוון לכל זה, אך זה מה שיונה שומע. רב החובל הוא שליח נוסף של הקב"ה, והוא הרבה יותר מפורש מהשליח הראשון. זאת מכיוון שהוא מדבר אל יונה באופן מילולי, וחוזר על דברי הקב"ה - תוך שהוא מוכיח את יונה שלא בכונה. תגובתו של יונה לרב החובל לא מוזכרת. יש חוקרים שאמרו שיונה לא הגיב, כיוון שעם רב החובל לא מתווכחים. אך נראה שאי כתיבת תגובתו של יונה נובעת מכך שהוא באמת לא הגיב. לאחר דברי רב החובל אין ליונה אפשרות לברוח לשינה, אלא הוא צריך להתמודד עם המצוקות שלו ושל הספינה כולה. אך יונה בכל זאת לא עושה דבר. יונה יודע שהשליחים באים אליו, אך הוא מנסה להתעלם מהם. השינה היא הבריחה הכי משמעותית, אך גם כאשר הוא לא ישן הוא רוצה להמשיך ולהתעלם. תפקידם של השליחים היא לבטל מיונה את היכולת להתעלם.

המלחים מגיבים למצב הקשה: "ויאמרו איש אל רעהו לכו ונפילה גורלות ונדעה בשלמי הרעה הזאת לנו". יש להבין מה עלה על דעתם של המלחים, וכיצד הגורלות יכלו לדעתם להוות פתרון. המדרש עונה על השאלה הזו בכך שהוא אומר שהים כולו היה רגוע מלבד הספינה שלהם, וממילא הם הבינו שלא מדובר בסערה טבעית. אך ברמת הפשט ניתן לומר שהמלחים הבינו שלא מדובר בסערה רגילה, אלא במשהו שהם לא ראו כדוגמתו.

ניתן ללכת בכיוון שונה לגמרי. מה עלה על דעתם של המלחים שהם עשו גורל. חז"ל אומרים שיונה שכר את הספינה כולה לעצמו, כך שהיחידים בספינה הם המלחים, רב החובל ויונה. ברמת הפשט

ניתן לומר שמדובר בספינת משא שיונה מצטרף אליה. בכל מקרה מדובר במציאות מוזרה, ויונה הוא מוזר בעיניהם של אנשי הספינה. מעבר לכך יונה מתנהג בצורה מוזרה ואיננו מסייע להם בהצלת הספינה, כך שהמלחים מתחילים לחשוד בו. לכן הם מטילים גורלות לגלות מי האשם. הגורל בתנ"ך מהווה אמצעי לדעת את רצון ה'. אם כן הגורל הוא בעצם השליח השלישי ליונה, והוא חזק יותר מהקודמים. יונה מנסה לברוח מעצם ההתמודדות, תחילה על ידי שינה - אך רב החובל מעיר אותו. בהמשך למרות שרב החובל מעיר אותו, יונה עדיין לא נותן דין וחשבון לעצמו או לאדם אחר. הגורל מכריח את יונה להתמודד, ולא נותן לו את האפשרות לברוח.

נראה כעת את הדו-שיח שבים יונה למלחים [א, ח-י]:

(ח) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו הַגִּידָה נָא לָנוּ בְּאִשֶּׁר לָמִי הִרְעָה הַזֹּאת לָנוּ מָה מְלַאכְתְּךָ וּמֵאַיִן תָּבוֹא מָה אֶרְצֶךָ וְאֵי מִזֶּה עִם אָתָּה: (ט) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם עֲבָרִי אֲנֹכִי וְאֵת ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲנִי יָרָא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֵת הַיַּבְשָׁה: (י) וַיִּירָאוּ הָאֲנָשִׁים יָרְאָה גְדוֹלָה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו מָה זֹאת עָשִׂיתָ כִּי יָדְעוּ הָאֲנָשִׁים כִּי מִלְפָּנֶי ה' הוּא בָּרַח כִּי הִגִּיד לָהֶם:

ישנם כמה שאלות על החלק הזה של הדו-שיח. אם המלחים מאמינים בגורל, הרי שהרעה היא בגלל יונה. ממילא, מה פשר שאלתם "הַגִּידָה נָא לָנוּ בְּאִשֶּׁר לָמִי הִרְעָה הַזֹּאת לָנוּ" - הרי ידוע כבר שהרעה היא בגלל יונה. ניתן לומר שכונתם של המלחים היא לגרום ליונה להודות בפירוש באשמתו. עד עתה הגורלות העלו חשד, אך כעת הם רוצים תשובה רשמית.

כמו כן יש לשאול מה תכליתם של השאלות הבאות: "מָה מְלַאכְתְּךָ וּמֵאַיִן תָּבוֹא מָה אֶרְצֶךָ וְאֵי מִזֶּה עִם אָתָּה". ארבע שאלות שונות שואלים המלחים את יונה, ולא ברור מדוע המלחים מתעניינים במידע זה. גם תשובתו של יונה איננה ברורה: "עֲבָרִי אֲנֹכִי וְאֵת ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲנִי יָרָא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֵת הַיַּבְשָׁה". שהרי בתשובה זו לכאורה יונה לא עונה על שאלותיהם של המלחים.

נציע תשובה שתענה על שתי השאלות יחד. המלחים הללו הם עובדי אלילים, כך שלפי תפיסתם ישנם אלילים רבים שמחולקים לפי מקצועות שונים, אך כל אליל יכול להביא פורענות על האדם. לפי זה ייתכן שהשאלה הראשונה של המלחים "הַגִּידָה נָא לָנוּ בְּאִשֶּׁר לָמִי הִרְעָה הַזֹּאת לָנוּ" לא מוסבת על אדם, אלא על אל. המלחים שואלים את יונה איזה אל הוא הכעיס, כדי לדעת איזה אל עליהם לפייס. דבר זה מסביר גם את סדרת השאלות הבאות, שהיא נועדה לאתר איזה אל עלול היה יונה להכעיס. יכול להיות שהאל קשור למלאכתו של יונה, או למקומו או לדבר אחר.

יונה לא רואה צורך לענות על כל השאלות, כיוון שהוא מבין את מטרת המלחים. הוא אומר להם שהאל שאחראי לסערת הים הוא הקב"ה. יונה אומר שהוא עברי, ובזה הוא עונה על כל השאלות. יונה אומר למלחים שאין ריבוי של אלים שונים, אלא יש אל אחד בשמים והוא שולט גם על הים וגם על היבשה. ממילא כל שאר השאלות הם שטות.

נוסיף קושי נוסף. מדוע הכתוב לא מגלה בפסוק ט' שיונה אמר למלחים שהוא בורח מהקב"ה. רק בפסוק י' אנו מגלים את מה שיונה כבר אמר לפני כן: "כִּי יָדְעוּ הָאֲנָשִׁים כִּי מִלְפָּנֶי ה' הוּא בָּרַח כִּי הִגִּיד לָהֶם". אילו בסוף פסוק ט' היה נאמר "וְאֵת ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲנִי יָרָא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֵת הַיַּבְשָׁה וּמִלְפָּנֶי אֲנִי בֹרַח", הרי שהיינו יכולים לחסוך את כל הסיפא של פסוק י'.

ניתן לומר שהכתוב רוצה להמחיש את הפער בין דבריו הראשונים של יונה לבין דבריו האחרונים. העובדה שיונה בורח מהקב"ה היא לא המשך להצהרה הדתית הגדולה של יונה, אלא כבדרך גגב הוא מבליע את העובדה שהוא ברח מהקב"ה. תשובתו של יונה הייתה חייבת לכלול את העובדה שהוא בורח מהקב"ה, כיוון שמטרת שאלות המלחים היא לדעת מדוע באה הרעה הזאת. אך בכל זאת הכתוב רוצה לנתק בין שני חלקי תשובתו של יונה, כיוון שהתשובה נאמרה בשני טונים שונים. הטון

הראשון והחזק הוא ההצהרה הדתית הגאה של יונה. אך כאשר יונה היה צריך להציג את המשפט האבסורדי שהוא בורח מהקב"ה, הוא ירד לטון נמוך יותר. אפשרות נוספת היא שאם היה כתוב כפי שאנו הצענו, לא היה ברור מה הייתה סיבת יראתם של המלחים. יכול להיות שהם יראו מעצם קיומו של אל אחד ששולט על הכל, או שהם פחדו ממעשי יונה ותוצאות מעשיו. מסגנון הפסוקים הקיים, כמעט בהכרח יראתם של האנשים היא מפני פחד ה', ולא בגלל מעשי יונה. אם היה כתוב כמו שהצענו אנו, היה מקום לטעות שהיראה הייתה בגלל מעשי יונה. לפי זה, הכתוב השמיט את עובדת בריחתו של יונה כדי להדגיש שיראתם של המלחים היא יראת הרוממות, והם תמהים כיצד ניתן לברוח מאלהים כזה השולט על הכל. לא מדובר ביראה אנושית של המלחים אלא ביראה דתית.

לפי זה יש לשאול כיצד עובדי אלילים הופכים בין רגע להיות יראי ה'. שאלה זו מתחזקת לנוכח האמור בסוף הפרק: "וַיִּירָאוּ הָאֲנָשִׁים יְרֵאָה גְדוֹלָה אֶת ה' וַיִּזְבְּחוּ זֶבַח לֵה' וַיִּדְרוּ נְדָרִים" [טז]. עובדי האלילים הללו עוברים חוויה פסיכולוגית קשה, ובמצב נפשי קשה אדם יכול לשנות את דרכיו בין רגע. בייחוד במקרה שיש לאדם מורה, ובמקרה שלנו המורה הוא יונה. בפסוק י' נאמר "ויראו האנשים", לעומת פסוק ה' בו נאמר "ויראו המלחים". הכתוב מדגיש את פחדם לא בתור אנשי מקצוע, אלא כבני אדם שלא נענו בתפילתם לאלוהיהם. פתאום עומד מולם אדם מוזר ומציג רעיון של אל אחד. חייהם של המלחים עומדים בסכנה, ולכן ברגע אחד הם רואים את האמת באל האחד שיונה מאמין בו. עמידתם מול נביא אלוקים, מגלה לנגד עיניהם של המלחים אמונה חדשה.